

3.7 Дефініція «економічна безпека» та її розвій в сучасних умовах господарювання

В умовах повномасштабного вторгнення росії в Україну особливої актуальності набуває потреба в проведенні поглиблених досліджень дефініції «економічна безпека», що потребує її розвою з урахуванням особливостей воєнного стану та післявоєнного відтворення економіки України.

Категорія «безпека» («securitas») в перекладі з латини означає безтурботність, недбалість, душевний спокій, вільність від страху, небезпеки, спокій, впевненість у собі [137, с. 583]. Вебстер Н. у «Тлумачному словнику англійської мови» наводить таке визначення безпеки («safety» та «security»), під яким розуміє «надійність, захищеність від будь-яких посягань» [138, с. 179]. Прадавні греки під поняттям «бути у безпеці» розуміли «володіти ситуацією». В перекладі з іврити «безпека» набуває декілька значень. У прямому сенсі «a'sfalh» – твердий, непохитний, непорушний, міцний; ei'rh/nh – мир, спокій; swthri/a – порятунок, позбавлення, збереження, спасіння» [138, с. 178].

На різних етапах розвитку світу економічна безпека як категорія відігравала значну роль у економічних системах країн, пройшовши при цьому тривалий шлях еволюційного розвитку з точки зору захисту людини до захисту держави від небезпек. Згадки про безпеку як категорію, зокрема економічну, зустрічались в лексиконі ще з античних часів. Загалом процес започаткування й масового вживання терміну «безпека» можна розподілити на 7 етапів.

I етап. Ще за часів античності видатний філософ Аристотель зазначав, що одним з основних критеріїв ідеального суспільства з точки зору облаштування та управління ним, є забезпечення безпеки громадян, що може бути досягнута у результаті дотримання розподільчої справедливості (передбачає використання диференційованого підходу в процесі поділу благ залежно від достоїнства громадянина та його особистого внеску в суспільну справу) та зрівняльної (передбачає використання рівного критерію до нерівних людей як це відбувається при виданні громадсько-правових актів, виконанні покарань,

покритті збитків тощо, тобто при несенні цивільної та кримінально-правової відповідальності) [139, с. 26-27].

Перші згадки про безпеку, зокрема з економічної точки зору, присутні в праці Платона «Держава», в якій зазначено, що держава з достатком, а не надлишком, є ідеальною, однак у зв'язку з виникненням надлишкових потреб, виникають різноманітні конфлікти, розв'язання яких відбувається у результаті протистоянь, у тому числі воєнних, і у загальному підсумку держава перетворюється із «здорової» на ту, яку «лихоманить» [140]. Цицерон М. ставив забезпечення безпеки в перший ряд практичної діяльності, вище теорії і зазначав, що: «пізнання і споглядання природи були б в якомусь відношенні неповними і тільки розпочатими, якби за ними не послідувало дії. І от дію цю буває найбільш за все видно в охороні інтересів людей; вона, таким чином, має пряме відношення до людського суспільства, тому його потрібно ставити вище пізнання» [141, с. 153-154].

У Західній Європі термін «безпека» вживався з 1190 р. та означав «спокійний стан духу людини, яка вважала себе захищеною від будь-якої небезпеки», проте він майже не використовувався у повсякденному житті. У середині XII ст. безпеку ототожнювали із поліцією. Таким чином, значення безпеки набуло широкого діапазону значень, адже під ним розуміли «державний устрій, державне управління» [142, с. 15] головною метою якого було забезпечення суспільної безпеки.

II етап. Наприкінці XII ст. поняття «безпека» як відмічається в праці [143, с. 239], термін зафіксований у словнику англійського вченого-філософа Гросетеста Р. як «спокійний стан духу людини, який вважав себе захищеним від будь-якої небезпеки». З середини XIII в. відбулась трансформація цієї категорії з рівня захищеності окремої людини до рівня захисту людей на рівні держави, у зв'язку з чим все більш широке значення отримує термін «поліція», що означав державний устрій, державне управління, мета якого – суспільне благо та безпека [143, с. 239]. Проте поняття «безпека» як термін в значенні спокійного стану духу людини, яка вважала себе захищеною від будь-

якої небезпеки вживалось в Західній Європі рідко до XVII століття.

III етап. Протягом XVII-XVIII ст. термін «безпека» знову почав використовуватись з позиції захищеності, яку супроводжує спокійний стан, та яка виникає у результаті відсутності небезпеки.

Відбулось утвердження точки зору, згідно якої головною метою держави є загальний добробут і безпека. У зв'язку з цим термін «безпека» отримує нове трактування: «стан, ситуація спокою, коли немає реальної небезпеки, а також матеріальні, економічні, політичні умови, відповідні органи та організації, що сприяють утворенню такої ситуації» [142, с. 16]. Таким чином можна стверджувати, що початок усвідомлення безпеки як такого стану, який досягається у результаті відсутності небезпеки відбувся з XVII ст.

Таким чином, можна зазначити, що з античних часів включно з XVII-XVIII століттям в працях філософів «безпека» як поняття розглядалась з позиції забезпечення безпечних умов життя, захисту життя та створення умов для його розвитку та життєдіяльності, важлива роль при цьому належала державі.

IV етап. У Енциклопедичному словнику XIX ст. зазначається: «Необхідність в особистій та майновій безпеці викликає до життя державу, в цій необхідності держава знаходить найголовніше роз'яснення свого існування, вона ж вказує державі основну його мету і призначення. Для досягнення цієї цілі держава наділяється примусовою владою..., свої вимоги, вона виражає у формі законів, а за зловживання цим вимогам накладає накази. Але не одними наказами забезпечується безпека в державі ... існує ще й діяльність поліцейської влади...» [144].

В цілому у XVII-XVIII ст. змінюються функції держави, як форма організації суспільства, влада має головне завдання – забезпечити безпеку та добробут населення. Населення розглядається не просто як сукупність людей, а як суспільство, визначення сутності чого протягом історії розвитку філософії та соціології було одним із важливих питань. Дюркгейм Є. [145, с. 391-532] розглядав суспільство в якості надіндивідуальної духовної реальності, заснованої на колективних уявленнях. Вебер М. [146, с. 495-546] вважав, що

суспільство являє собою взаємодію людей, що є продуктом соціальних, тобто орієнтованих на дії інших людей, відносин. Маркс К. зазначав, що суспільство – це історична сукупність відносин, що розвиваються між людьми, які утворюються в процесі їх суспільної діяльності й розвиваються історично [147, с. 6-7].

Таким чином усвідомлення та категоризація сутності безпеки переходить на рівень захисту від небезпек сукупності людей, (суспільства, адже значення як категорія воно набуває в першу чергу тоді, коли розглядається ширше, ніж сукупність людей), а в подальшому – держави як організації влади.

V етап. Приблизно з 1917 р. відбулась політизація терміну «безпека», він починає використовуватися в боротьбі з контрреволюцією з метою забезпечення безпеки держави.

У 1934 р. відбувається законодавче закріплення терміну «безпека» як державної безпеки, що використовувалася в якості відстеження різних ситуацій, що виникають у духовному житті суспільства (створення об'єднань, організацій, спілок, спроби проведення в життя конституційного принципу свободи совісті). Все це, як зазначено в працях автора [148-149] призвело до ослаблення і практично знищення безпеки суспільства, особистості на довгі роки.

Універсальне визначення терміну «безпека», надане у Словнику суспільних наук UNESCO, – «безпека ідентична безпечності й означає відсутність фізичної загрози або охорону перед нею» [150], не враховує ймовірність виникнення загроз економічного характеру і має більшу спрямованість на захист від загроз фізичного характеру.

Загалом поняття «безпека» як категорія в ті часи не є всеосяжним та не має прив'язки до тих чи інших аспектів, які мають відношення до характеристики безпеки ні з військової, економічної, політичної чи якої іншої точки зору. Так, згідно з тлумачним словником української мови 1970 року безпека визначається як «стан, коли кому-, чому-небудь ніщо не загрожує» [151, с. 137].

Загалом на цих етапах відбувся перехід від розуміння, трактування безпеки як захисту людини чи суспільства до стану захищеності від загроз та небезпек з

відповідним закріпленням на законодавчому рівні терміну «безпека» без практичного урахування безпеки суспільства чи особи.

VI етап. У 80-х роках XX ст., у зв'язку з появою нових теоретичних досліджень, безпеку як категорію перестали розглядати переважно як військовий термін (відбулось усвідомлення – провідними дослідниками і науковцями, переважно представниками неолібералізму, що безпека виходить на інший рівень, і охоплює не лише аспекти, що знаходяться в межах військової сфери, але й, насамперед, політичні, економічні, науково-технологічні, інформаційні, екологічні, ідеологічні, культурні та гуманітарні [152, с. 12-14].

В цілому на цьому етапі характеристика безпеки за сутністю відповідала політичному курсу провідних країн світу і в основному враховувала прив'язку до захисту від загроз воєнного характеру.

VII етап. У дослідженнях 90-х років XX ст. переважно простежується перехід від економічної безпеки з воєнної точки зору «до концепції, в якій економічна безпека є наслідком незалежності держави від зовнішньоекономічної політики інших країн, яка базується на сукупності умов і чинників внутрішнього середовища» [153, с. 42].

Незважаючи на певні зміни, які відбулись стосовно розуміння сутності безпеки, у «The Oxford Dictionary» – безпека охарактеризована як «стан або відчуття безпечності, а також засоби, що її забезпечують» [154], таке ж визначення за змістом наведено і у «Новому тлумачному словнику української мови» безпека – «стан, коли кому-, чому-небудь ніщо не загрожує» [155, с. 115], яке ідентичне визначенню 70-х рр. XX століття. Тобто за змістом поняття безпека з часом не видозмінювалось.

Зважаючи на законодавче закріплення терміну «безпека» у XXI столітті деякі автори розглядають цю категорію як таку, що характеризується «забезпеченням всім громадянам держави належних умов для їх самореалізації, захисту їх життя, свободи, власності від посягань з боку будь-якої окремої людини, організації, суспільства чи держави» [156, с. 20].

Проте Пасічник В. в праці [157] в цілому погоджується з такими

науковцями як Ситник Г., Олуйко В. М., та Вавринчук М. П. [156] й зазначає: «з огляду на те, що при забезпеченні безпеки основна увага повинна бути приділена передусім проблемі захисту життя та умов, від яких це життя залежить – свобода, власність тощо, а далі вже може йтися про створення належних умов щодо самореалізації та розвитку». При цьому дослідник спирається на теорію Маслоу А. щодо ієрархії людських потреб та робить висновок, що «потреба у безпеці є однією з базових людських потреб, яка полягає передусім у необхідності захисту людського життя, забезпечення стабільності умов його існування, від чого залежить задоволення інших її потреб» [157].

З таким висновком доцільно погодитись, адже і в Конституції України (ст. 3) зазначається, що «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» [158].

В цілому, можна зазначити, що в період другої половини ХХ ст. до початку ХХІ ст. відбулось виокреслення поняття «безпека», що дає можливість конкретизувати міри по її забезпеченню. В тому чи іншому вигляді, що розглянуто в працях автора [148-149] в наукових роботах окреслено та узагальнено концептуальні засади теорії безпеки. Зокрема відбулось усвідомлення, що безпека охоплює не тільки військову сферу, але і виходить на інші рівні: політичний, економічний, соціальний тощо

Зважаючи на наведені характеристики безпеки та трактування її вченими, у найзагальнішому розумінні безпека являє собою стан захищеності від чого завгодно і може використовуватись як до захисту особи, так і суспільства та держави в цілому (це стан захищеності життєво важливих інтересів на усіх рівнях від особистості до держави від внутрішніх та зовнішніх загроз з урахуванням наявності в достатньому обсязі ресурсів різних видів. У результаті можуть бути виділені межі безпеки, недосягнення яких може свідчити про існуючий рівень безпеки на певний період часу [148]).

Безпеку доцільно розглядати з позиції спроможності протидіяти загрозам, в динаміці, оскільки чинники, що на неї впливають та сила їх впливу постійно змінюється, таким чином зміщується епіцентр, що потребує, у свою чергу,

проведення постійного моніторингу стану безпеки та розробки заходів щодо її забезпечення та захисту від загроз [159-163].

Виокремлення економічної безпеки як категорії в цілому відбулось на V-VII етапах. Як зазначається в праці [164, с. 8-9] вперше термін «економічна безпека» був використаний Рузвельтом Ф. у 1934 році при здійсненні аналізу внутрішніх проблем США, коли американська економіка перебувала у стані глибокої кризи і виникла необхідність в розробці заходів швидкого реагування на масштабні загрози національній економіці. Цього ж року було прийнято закон «Про національну безпеку» та створено Федеральний комітет з економічної безпеки задля підвищення якості життя населення шляхом забезпечення економічної безпеки держави. Основна увага була приділена необхідності забезпечення розвитку промисловості проте виокремлення економічної безпеки як окремої категорії не відбулось. З тих пір науковці розвинених країн приділяли значну увагу дослідженню економічної безпеки на різних рівнях.

Проте виокремлення економічної безпеки, зокрема її складової – міжнародної безпеки, в західних країнах відбулось у 40-60-х рр. XX ст. [164, с. 8], чому сприяло створення міжнародних асоціацій її забезпечення (Міжнародний валютний фонд, Міжнародний банк реконструкції та розвитку, Міжнародна асоціація розвитку, Міжнародна фінансова корпорація, Міжнародний центр з регулювання інвестиційних суперечок, Організація країн-експортерів нафти).

Дослідження 90-х рр. XX ст. характеризувались певною мірою переходом від економічної безпеки з воєнної точки зору «до концепції, в якій економічна безпека є наслідком незалежності держави від зовнішньоекономічної політики інших країн, яка базується на сукупності умов і чинників внутрішнього середовища» [153, с. 42].

Враховуючи зазначене можна констатувати, що виокремлення економічної безпеки як категорії в цілому відбулось на V-VII етапах. В сучасній науковій літературі не існує єдиного визначення економічної безпеки, наявна велика кількість наукових підходів до характеристики безпеки як категорії

внаслідок використання при її дослідженні різних об'єктів та інструментів, що розкрито в працях [148-149]. Переважним чином наукові праці більшості дослідників стосуються дослідження економічної безпеки як стану захищеності економіки від зовнішніх та внутрішніх загроз задля подальшого її розвитку. Враховуючи, що економічна безпека є складовою національної безпеки, доцільним вбачається проведення поглиблених досліджень щодо досконалішого управління нею через призму її зв'язку з національною безпекою, економічною безпекою держави, регіону, підприємства (суб'єкта господарювання) [148-149; 159-163] в умовах повномасштабного вторгнення росії в Україну та в період її післявоєнного відновлення.